

Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Çerçevesinde Kerâmetin İslam Hukuku Açısından Değeri

Halil Kılıç¹

Muhammet Bağcıvan²

Öz

Kerâmetin şer'î hükümlere etkisi fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin temel tartışma konularından biridir. Kerâmetim bilgi kaynağı olarak gören bazı sûfiler, kerâmet olarak vuku bulan olayların hârikulâde olması cihetiyle fıkıhın müdahale alanı dışında kaldığı iddiasındadır. Fakîhlere göre ise gerçekleşmiş ve gerçekleşmesi mümkün tüm hâdiseler, fıkıhın objektif hükümlerine tabidir. Fikhî bakışla kerâmetin imkânına dayanılarak bir hakkın ispatı veya bir farzın ya da haramın ihdâsı mümkün değildir. Çünkü gerçekleşmesi insanın elinde olmadığı için kerâmetin imkânının dikkate alınması hukukun objektifliğine ve genelliğine aykırıdır. Hem kerâmet sahibi hem de haricindekiler için kerâmetin hukukî bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak ibâhâ alanıyla sınırlı olmak, şer'î bir kuralla çelişmemek ve hükmü çiğnememek kaydıyla yalnızca kerâmet sahibi kerâmetiyle amel edebilir. Hârikulâde oluşu teklîfe engel olmadığından vuku bulan kerâmetin olağan hâdiselerden farkı yoktur. Bu bakımdan kerâmet sahibi şer'î hükümlere bağlı hareket etmelidir. Şer'î hükme uygunluk temel kriter olduğundan, kerâmet hiç kimseye şer'î hükme aykırı hareket etme hakkı ve yetkisi vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Tasavvuf, Teklîf, Hârikulâde, Kerâmet

Kılıç, Halil; Bağcıvan, Muhammet "Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Çerçevesinde Kerâmetin İslam Hukuku Açısından Değeri", Turkey Journal of Theological Studies, 7/1 (2023), 98-120
<https://doi.org/10.32711/tiad.1236562>

Geliş Tarihi	16.01.2023
Kabul Tarihi	23.03.2023
Yayın Tarihi	30.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku ABD, Muş, Türkiye, h.kilic@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7424-7212

² Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku ABD, Muş, Türkiye, m.bagcivan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6624-5620

The Value of Karamah in Terms of Islamic Law Within the Framework of the Fiqh-Sufism Relationship

Halil Kılıç³

Muhammet Bağçivan⁴

Abstract

The effect of karamah/miracle on shar'i rulings is one of the main discussion topics of fiqh and mysticism. Some of the Sufis, who see karamah as a source of knowledge, claim that fiqh is out of the field of intervention due to the extraordinary nature of the events that take place as a miracle. According to jurists, all events that have taken place or are possible are subject to the objective provisions of fiqh. It is not possible to prove a right or to establish a fard or haram based on the possibility of miracles from a fiqh point of view. Considering the possibility of miracles is contrary to the objectivity and generality of the law, since its realization is beyond the human possibility. There is no legal binding of the karamah for both the owner and the others. However, only the owner of karamah can act with his karamah, provided that it is limited to the field of ibaha, does not contradict a shar'i rule and does not violate the decree. Since its marvelous nature does not prevent the offer, the miracle that takes place is no different from ordinary events. In this respect, the owner of karamah should act in accordance with the shar'i rules. Since conformity with the shar'i ruling is the basic criterion, karamah does not give anyone the right and authority to act against the shar'i rule.

Keywords: Islamic Law, Sufism, Offer, Extraordinary, Karamah/Miracle

Kılıç, Halil; Bağçivan, Muhammet "The Value of Karamah in Terms Of Islamic Law Within The Framework of The Fiqh-Sufism Relationship", Turkey Journal of Theological Studies, 7/1 (2023), 98-120.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1236562>

Date of Submission	16.01.2023
Date of Acceptance	23.03.2023
Date of Publication	30.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

³ Asst. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Muş, Turkey, h.kilic@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7424-7212

⁴ Research Assistant, Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law, Muş, Turkey, m.bagcivan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6624-5620

Giriş

İslamî ilimler aynı kaynaktan beslense de metodik yaklaşımların farklılığı birçok konuda farklı sonuçlara ulaşılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Metodik tartışmaları, hakikate en yakın bilgiye ulaşma gayreti olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Bu tartışmalar, zaman zaman tarafların birbirlerini dışlayıcı tutumlarının etkisiyle olsa gerekir ki ilgili ilimlerin uzlaştırılmayacağı yönündeki anlayışlara kapı aralamıştır. Bunlar içerisinde belki de en ciddi tartışma olarak fıkıh-tasavvuf / fakih-mutasavvıf tartışmalarını gösterebiliriz.

Bir ilim olarak tasavvuf¹ hakkında farklı tanımlar yapılmıştır. Söz konusu tanımların çeşitliliğinin belki de en temel nedeni, tasavvufun hem düşünce hem de davranış olarak subjektif bir yapıya sahip² olmasıdır. Bu bakımdan mutasavvıflar kendi düşüncelerine göre tasavvufu farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bir ilim olarak tasavvufun, “*kalbi tasfiye, nefsi tezkiye etmek için yapılması gerekenleri bildiren; bu süreçte elde edilen hallerden ve makamlardan bahseden ilim*” şeklinde kısmen daha kapsamlı tanımlanması mümkündür.³ Fıkıh ilmi ise “*şer’î amelî hükümleri tafsîlî delillerinden hareketle bilmek*”⁴ şeklinde tanımlanır. Fıkıh zâhirî amellere dair (ilmü’l-kâl) bir ilimken, tasavvuf manevî arınmayı (tezkiye) ve ruhun terbiyesini önceleyen (ilmü’l-hâl) bir ilimdir.

Fıkıh-tasavvuf ilişkisine yönelik günümüzde yapılan çalışmalar daha çok fıkıh usulü düzleminde yapılmıştır. Bu çalışmalarda mutasavvıfların bilgi kaynağı olarak gördükleri keşf ve ilhâm gibi delillere fıkıhın bakışı incelenmiştir. Ancak fıkıh-tasavvuf etkileşiminin fıkıhın fûrû bölümüne de yansıdığı görülmektedir. Fakihler, özellikle tasavvuf kitaplarında nakledilen kerâmet türü olaylara da fıkıh kitaplarında yer vermiştir. İşte bu çalışmada fıkıh ve tasavvuf ilişkisi çerçevesinde hârikulâde olay olarak kerâmetin fıkıhtaki izdüşümleri ele alınacaktır. Tasavvufun olduğu kadar kelâm ilminin de konusu olduğu halde kerâmetin tasavvuf düşüncesi üzerinden değerlendirilmesinin nedeni hususunda şunları söyleyebiliriz: Temelde kerâmetin imkânı ve vukuu hususunda ciddi anlamda bir ihtilaf yoktur. Kelâm ilminde kerâmet olgusu daha çok bu bağlamda değerlendirilir. Fukahânın kerâmete dair meseleleri ele almasının nedeni, kerâmetin imkânını ve vukuunu tartışmak değildir. Keşf ve kerâmet gibi olguları bilgi kaynağı olarak telakki eden bir kısım tasavvuf ehlinin, kendilerine özel hükümlerin bulunduğunu iddia etmiş olmalarıdır. Çalışmada görüleceği üzere Gazzâlî (ö. 505/1111), Karafî (ö. 684/1285), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi bazı âlimlerin kerâmet meselelerini tasavvuf ehlini zikrederek ele alması, bu meselelerin onlara bir cevap mahiyetinde olduğunu gösterir.

Konunun güncel yönüne gelince, bilindiği üzere günümüzde keşf, kerâmet, rüya vb. hususlar art niyetli olarak kullanılabilir. Toplumun hassasiyetlerinin yoğun olduğu bu hususlar üzerinden İslam hukukuna uygun olmayan davranışlar sergilenmektedir. Kerâmet iddiasıyla gayr-i meşru eylemlerini meşrulaştırmaya

¹ Tasavvuf kelimesinin kökeni ve bir ilim ve yaşam tarzı tasavvufun kaynağına yönelik detaylı bilgi için bkz.: Mesut Yiğit, “Tasavvuf Kelimesinin Kökeni ve Kaynağı Üzerine Bir Tahlil”, *İslam Düşüncesi Araştırmaları III*, ed. Hasan Harmancı - İbrahim Yıldız (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021), 207-223.

² Ferhat Koca, “İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru olarak Usûl-i Fıkıhın Kelâm, İslâm Felsefesi ve Tasavvufla İlişkisi”, *İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 262.

³ Bir ilim olarak tasavvufun tanımları ve ilgili tanım için bkz.: Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Nuh Yay., 2020), 44-49.

⁴ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilay, 2019), 20.

çalışanlar bulunmaktadır. İşte bu çalışmada keramet olgusu İslam hukuku açısından değerlendirilecek, fukahânın bu tür olaylara bakışı ele alınacaktır.

1. Fıkıh-Tasavvuf / Fakîh-Mutasavvıf İlişkisi

Fıkıh-tasavvuf ilişkisi farklı açılardan tahlili mümkün bir konudur. Öncelikle İslâmî ilimlerin ayrışmasından evvel fıkıh kavramı itikâdî, amelî ve ahlâkî/vicdânî hükümleri kapsayan bir anlamda kullanılmıştır. Kabaca “şer’î konularda derin bilgi” anlamına gelen “fıkıh”, beraberinde zikredilen kayıtlarla söz konusu üç alanı ifade eden bir anlam sahasına sahip olmuştur. Şer’î hükümlerin itikâdî boyutuna yönelik olanlar “fıkıh-i itikâdî”, amelî boyutuna yönelik olanlar “fıkıh-i amelî”, ahlâkî ve manevî alanla ilgili olanlar ise “fıkıh-i bâtinî” ya da “fıkıh-i vicdânî” şeklinde tesmiye edilmiştir.⁵ İlimlerin ayrışmasından sonra fıkıh kavramı yalnızca amelî-zâhîrî hükümlerini konu edinen ilmin adı olmuştur. Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru fıkıh-i bâtinî bir ilim olarak tasavvuf adıyla anılmaya başlamıştır.⁶ Fıkıh dinin emrettiği görünürdeki amellerine yönelik hükümlerini bilmek ve anlamak, tasavvuf da bunu içselleştirerek yaşamaktır.⁷ Bu bakımdan her iki ilmin de temel gayesinin şâri’in muradına uygun bir hayat tarzı ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Fıkıh ve tasavvufun gaye açısından da paydaş olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim tasavvufun temel gayesi ruhun ve nefsin tezkiye ve tasfiyesini sağlayarak dünya ve ahiret saadetine kavuşmaktır. Bu gaye, şâri’in muradını ortaya koymayı amaç edinen usûl-i fıkıhın nihai gayesine uygunluk arz eder.⁸ Ayrıca tasavvuf fıkıhın bir mükemmili, fıkıh da tasavvufa bir yol gösterici ve kontrol mekanizması olarak gereklidir.⁹ Zahirî eylemlere yönelik hükümleri ele alan fıkıh, asgari ahlak parametrelerini temin etme¹⁰ amacındayken tasavvufun azami ahlâkî oluşturmaya yönelik olduğu göz önünde bulundurulduğunda iki ilim arasındaki ilişki daha aşikâr olur. Ayrıca fıkıh, şâri’in hükümlerine karşı işlenen suçlara müeyyideler düzenleyerek somut yaptırımlara itimat eder. Ancak tasavvuf söz konusu suçların meydana gelmemesinin içsel/manevi bir güdüyle (rıza-i ilâhî) olmasını gaye edinir. Binâenaleyh tasavvuf, nefsin terbiye ve tezkiyesi için ortaya koyduğu öğretilerle toplumda hukuka riayet bilincinin oluşmasına katkı sağlar. İslâm hukukunu beşerî hukuk sistemlerinden ayıran bir yönü olarak kazâ-diyânî¹¹ hüküm ayırımının temelinde vicdan muhasebesi yatmaktadır. Bu muhasebe belki de kalbî eylemlerin odağındaki tasavvufun ana gayesini teşkil etmektedir.

Fıkıh kavramıyla amelî ve vicdânî hükümler kastedilmiş olsa da her iki tarafın temsilcileri arasında bilgiye ulaşma ve öncelikler hususunda tartışmalar yok değildir. Taraflar birbirlerini farklı şekillerde eleştirirler. Sûfilerin, Kitâp ve Sünnet gibi vahye

⁵ İsmail Köksal, “Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 87.

⁶ Abdurrahmân İbn Haldûn, *Muqaddime* (by.: el-Matbaatü’ş-şerefiyye, ts.), 521.; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş’etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm* (Kahire: Dâru'l-Me’ârif, ts.), 3/30.

⁷ Ahmet Tabakoğlu, “Tasavvuf ve İktisat”, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf (Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu)*, 1991, 184.

⁸ Koca, “İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru olarak Usûl-i Fıkıhın Kelam, İslâm Felsefesi ve Tasavvuf İlişkisi”, 266.

⁹ Köksal, “Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi”, 87-88.

¹⁰ Ahmet Yaman, “Fakih ve Ahlâk - Fıkıh Etiği Üzerine Bazı Notlar-”, *Usul İslam Araştırmaları* 26/26 (01 Temmuz 2016), 40.

¹¹ İslam hukukunda mükafat ve ceza açısından fillerin dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki karşılığı mevcuttur. Uhrevî karşılığa “diyânî hüküm”, dünyevî karşılığa ise “kazâî hüküm” denir. Bkz. Davut Yaylalı, “İslâm Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayırımı”, *Dinî Araştırmalar* 5/15 (2003), 29.

dayanan temel kaynakların yanında keşif¹² ve ilham¹³ gibi subjektif tecrübeleri bilgi kaynağı olarak telakki etmeleri, fakihlerin usûlen eleştirdiği konuların başında yer alır.¹⁴ Fakihler, mutasavvıfların Kitâb ve Sünnet'in yorumunda bâtın-zâhir ayrımı yaparak aşırı tevellere başvurmalarını da eleştirirler.¹⁵ Fakihler, sûfleri İslâm'ın öngördüğünden fazla manevi ahvâli önceleyerek zâhirî amellere gereken ihtimamı göstermemekle de itham etmişlerdir.¹⁶ Ayrıca sûflerin; anlaşılması güç bir dil kullanmaları, fikhın alanına giren konularda görüş bildirmeleri, kendi fikir ve eylemlerini fukahânınkinden üstün görmeleri, çok önem affettikleri nafil ibadeti farzlardan üstün tutmaları gibi hususlar da fakihlerin tenkit ettikleri diğer hususlardır.¹⁷

Sûfler ise fakihleri yalnızca zahirî ve görünürdeki amelleri dikkate alarak manevi alanı ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştirirler.¹⁸ Onlar, fakihlerin Kur'ân ve Sünnet'in zahirî anlamlarıyla yetinerek aşırı derecede nazarî ve teorik detaylara inmelerini ihlâs, vera', takvâ gibi manevi değerlere ulaşmada fikhın ortaya koyduğu hükümleri vazgeçilmez unsur olarak görmelerini bir eksiklik addederler. Ayrıca onlar, fakihlerin ortaya koydukları davranış kalıplarının şekillere (rûsûm) bağlı, ruhaniyet ve maneviyattan yoksun olmasını tenkit ederler. Onlara göre fukahâ, sahip oldukları ilimleri idarecilere yakınlaşma, şöhrete kavuşma, dünya malını temin, başkalarına üstünlük taslama gibi İslâm'ın aşılamaaya çalıştığı temel öğretilere ters düşen gayelerle kullanmışlardır.¹⁹

Tasavvuf-fıkıh, zâhir-bâtın, sûfi-fakih ilişkisi çerçevesinde değerlendirilen bu eleştirilerle birlikte her iki ilmi bütüncül bakış açısıyla değerlendirenler de olmuştur. İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) nakledilen fıkıhsız tasavvufun zındıklığa, tasavvufsuz fikhın fasıklığa yol açacağına, her ikisini elde etmenin ise hakikate ulaştıracağına yönelik ifadeleri²⁰ fıkıh-tasavvuf uzlaşısının ilk numunelerinden biridir. İlk tasavvuf müelliflerinden Serrâc (ö. 378/988) ve Kelâbâzî (ö. 380/990) de sûflerin ilimlerinin ahvâl ilimleri olduğunu ve bu ahvâli ise yalnızca amelleri düzgün olanların elde edebileceğini söylemektedirler. Onlara göre amellerin düzgünlüğü/tashihi ise ilk olarak namaz, oruç gibi farzların yanı sıra nikâh, talak, alışveriş gibi dünyevi yaşamda kayıtsız kalınamayacak muamelata dair fikhî

¹² Sözlükte bir şeyin üzerinden perdeyi kaldırmak, gizliyi açığa çıkarmak anlamına gelen keşif, tasavvufta gaybî manaları, olayların hakikatini bilmektir. Mesut Yiğit, *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufi Unsurlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 175. Derviş Dokgöz, "Epistemolojik Açıdan Tasavvuf Fikih İlişkisi Rûhû'l-Beyân Tefsiri Özelinde", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 5/1 (29 Mayıs 2021), 29.

¹³ Sözlükte kalbe aktarılan şey anlamına gelen ilhâm, tasavvufta "Allah tarafından feyz yoluyla kalbe gelen tefekkürle kazanılamayan anlam ve bilgidir. Yiğit, *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufi Unsurlar*, 167; Dokgöz, "Epistemolojik Açıdan Tasavvuf Fikih İlişkisi Rûhû'l-Beyân Tefsiri Özelinde", 29.

¹⁴ Koca, "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru Olarak Usûl-i Fikhın Kelâm, İslâm Felsefesi ve Tasavvufla İlişkisi", 266. İlham ve keşifle ilgili tasavvufçuların görüşleri için bkz. Ahmet Cahid Haksever, *Günümüz Tasavvuf Meseleleri* (İstanbul: KDY Akademi, 2021), 160-170.

¹⁵ Salih Çift, "Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fikh, Kelâm, İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", *İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fikh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi*, ed. İlyas Çelebi - Mehmet Bulgen (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 429-433.

¹⁶ Ahmed Emîn, *Zuhrû'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 308.

¹⁷ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 81; Çift, "Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fikh, Kelâm, İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", 429-433.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd - Mahmûd b. Şerif (Beyrut: Dâru's-Şa'b, 1989), 85; Emîn, *Zuhrû'l-İslâm*, 308.

¹⁹ Çift, "Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fikh, Kelâm, İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi", 428.

²⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed el-Fâsî Zerrûk, *kaavâ'idü't-tasavvuf*, thk. Abdülmeccid Hayâlî (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, 2005), 22. من تقه و لم يتصوف فقد تفسق و من تصوف ولم يتقنه فقد تزدق و من جمع بينهما فقد تحقق

İslam düşüncesinde kerâmetle ilgili görüşlerin ele alınması kaçınılmaz olmuştur.

2. İslam Düşüncesinde Kerâmet Algısı: Kerâmetin İmkânı ve Vukuu

İslam düşüncesinde olağanüstü olaylar, kendisinden zuhûr eden şahsa göre farklı isimlerle zikredilmiştir. Bunları mucize, kerâmet, irhâs, maûnet, ihânet ve istidrâc şeklinde sıralayabiliriz. Mucize, “Peygamber olduğunu ileri süren kimseden doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olay” olarak tanımlanır. İrhâs ise peygamberlerden, henüz peygamberlikle görevlendirilmeden önce sâdir olan hârikulâde olaylardır. Allah’ın herhangi bir mümine yardım etmek üzere gerçekleştirdiği hârikulâde durumlar ise maûnet olarak isimlendirilir. İstidrâc da zalim, kâfir ve azgın kimselerin aşamalı olarak felâkete sürüklenirken kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasıdır. İhânet ise ilahlık veya peygamberlik iddiasında bulunan veya büyü yapan bir kimsenin yalancılığını kanıtlayacak olaylarla karşılaşması, iddiasının aksini kanıtlayan hârikulâde olayların gerçekleşmesidir.²⁹

Kerâmet ise kelime olarak sözlükte “eli açıklık, cömertlik, ihsan ve iyilik”³⁰ anlamına gelen “k-r-m /ك-ر-م” kökünün türevidir. İstılâhta “Allah’ın veli kullarından zuhur eden olağanüstü hal”³¹ olarak tanımlanan kerâmet kevnî ve hakikî olmak üzere iki kısma ayrılır. Halk tarafından daha çok itibar edilen kevnî kerâmet; 1. uçmak, deniz üstünde yürümek gibi olağan üstü haller, 2. keşf ve ilham örneğinde olduğu gibi bilgi türü kerâmetler, 3. Allah’a niyazda bulunulması sonucunda isteğin gerçekleşmesi gibi dua türü kerâmetler olmak üzere üç grupta kategorize edilir. Hakikî bir diğer adıyla manevi kerâmet ise ilim, marifet ve ahlakla istikamette olmak, kötü huy ve mizaçları yok edebilmektir.³²

Kerâmetin imkânı, vukuu ve sınırı, İslam düşüncesinin tartışmalı konularından biridir. Allah’ın mucizeyi yaratmaya gücü yettiği gibi kerâmeti de yaratabilmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır.³³ İslâm düşüncesinde kerâmet aklî değil, şer’î imkân çerçevesinde tartışılmıştır.

Mutezilî kelimcılara (Ebü’l-Huseyn el-Basrî (ö. 436/1044) hariç) göre evliyanın kerâmeti şer’î açıdan mümkün ve vakî değildir. Çünkü onlara göre kerâmetin varlığını kabul etmemiz durumunda peygamberliğin ispatı olan mucizenin ispat gücü ortadan kaybolur ve nübüvvet müessesesi yıpranır. Ayrıca kerâmetin vukuuna yönelik iddia doğru olsaydı selef-i sâlihîn olan sahabe ve tâbiûn âlimlerinden bu türden meselelerin nakledilmesi gerekirdi ki onlar bu türden ikrama en layık olanlardır.³⁴ Zâhirî fakih İbn Hazm’a (ö. 456/1064) göre de adetullahı muhalif hârikulâde olaylar, yalnızca peygamberlerin mucizeleri olarak ya da peygamberin yaşadığı dönemde ümmetinden sâlih insanların elinden zuhûr edebilir. İbn Hazm, peygamberin yaşadığı dönemde peygamber olmayan birinden zuhur eden hârikulâde olayları ilgili peygamberin mucizesi olarak görür. Ona

²⁹ İslâm düşüncesinde olağanüstü olaylar ve ilgili kavramlara ait detaylı bilgi için bkz.: M. Sait Özervarlı, “Hârikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/181-183.

³⁰ Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1984), 5/3861.

³¹ Süleyman Uludağ, “Kerâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/265.

³² Haksever, *Gümümüz Tasavvuf Meseleleri*, 182-183.

³³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 353.

³⁴ Kadî Ebu’l-Hasan el-Edesâbâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-‘adl*, thk. Mahmûd Muhammed Kasım (Kahire: by., ts.), 15/241-243. Murat Serdar, Mutezilenin kerâmeti reddetmesinin, ontolojik bir imkânsızlıktan öte usul-i hamselerinden tevhid ve adalet ile ilgili kabulleri eksensinde problematik bir endişeye dayandığını ifade eder. Bkz.: Murat Serdar, “Ehl-i Sünnet İncancında Kerâmetin İmkân ve Vukû’u Problemi”, *Bilimname* 8/19 (2010), 29.

göre bu iki durum dışındaki hârikulâde olayları mümkün görmemiz durumunda mümteni/îmkânsız ve mümkün arasında bir fark kalmaz, bu tür iddiaları ortaya atan herkesi kayıtsız şartsız tasdik etmemiz gerekirdi.³⁵ Kerâmeti mümkün görmeyenler, vukuuna yönelik Kur'ân ayetlerindeki olayları peygamberlerle ilişkilendirmektedir. Onlara göre bu olaylar peygamberlerin mucizeleri çerçevesinde cereyan etmiştir.³⁶ Ayrıca onlar, kerâmeti kabul edenlerin yer verdikleri rivayetleri de zayıf veya asılsız kabul etmektedir.³⁷

Kerâmeti reddeden bu görüşün aksine İslam düşünürlerinin çoğunluğu onu kabul eder. Ehl-i sünnet kelimacıları ile sûfiler kerâmeti aklî açıdan mümkün gördükleri gibi şer'î olarak da mümkün görürler. Kerâmeti reddedenlerin gerekçe olarak gösterdikleri endişeler, kerâmeti kabul edenler tarafından dikkate alınmıştır. Reddedenlerin aksine, kerâmeti kabul edenler kerâmeti reddetmenin mucizeyi reddetmeye yol açtığını savunurlar. Onlara göre kerâmeti mümkün görmemek Allah'ın kudretinin buna yetmeyeceği anlamına gelir ki bu, mucizeyi inkâra kapı aralar.³⁸ Ayrıca bu görüş sahiplerine göre evliyâdan zuhur eden her kerâmet, Hz. Peygamber'in (sav) mucizelerinin bir parçası ve devamı niteliğindedir.³⁹

Kerâmetin imkânını ve vukuunu kabul eden çoğunluk, kerâmetin sınırı noktasında ihtilaf etmiştir. Eş'arî kelimacı ve Şâfiî fakîhi Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027),⁴⁰ bir diğer Şâfiî fakîh Halîmî (ö. 403/1012), Mâlikîlerden Bakillânî⁴¹ (ö. 403/1013) ve İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî⁴² (ö. 386/996) kerâmeti sınırlı olaylar özelinde kabul ederler. Süffilerden Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) de benimsediği bu görüş sahipleri, mucizenin kerâmetten ayrıldığı alamet-i farika olarak kerâmet türü olayların peygamberlerin mucizeleri cinsinden olamayacağını altını çizerek. Söz gelimi Hz. İsa'nın babasız doğması, ölüleri diriltmesi, çamurdan heykelleri canlandırması; Hz. Musa'nın denizi yarması ve asâsının devasa yılanı dönüşmesi gibi olaylar evliyânın kerâmeti olarak zuhur etmez.⁴³ İbn Teymiyye ise bazı örnekler vererek tamamının değilse de bazı kerâmetlerin mucize cinsinden olabileceğini ancak hiçbir zaman onun kadar güçlü ve etkili olmayacağını ifade

³⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahirî İbn Hazm, *el-Faşl fi'l-mîle ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*, thk. Muhammed İbrahim Nasr - Abdurrahman Umeire (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416), 5/99-100, 107.

³⁶ Nitekim İbn Hazm, peygamber olmayanlardan zuhur eden harikulade olayları peygamberin yaşadığı dönemde sınırlandırır. Ona göre bu durumda zuhur eden harikulade olaylar peygamberin mucizelerine bağlı olarak gerçekleşir. Bkz.: İbn Hazm, *el-Faşl*, 5/107. Örneğin bu görüşte olanlar, kerâmetin vuku bulduğuna delil olarak getirilen Hz. Meryem'le ilgili olağanüstü olayları Hz. İsa'nın irhâsi ya da Hz. Zekeriyâ'nın mucizesi, Sebe' kraliçesi Belkis'in tahtıyla ilgili olayı da Hz. Süleyman'ın mucizesi olarak değerlendirirler.

³⁷ Bkz.: Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/241-242.

³⁸ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Mesâilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*, thk. Muhammed el-Habîb et-Teckânî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 1/509-514.

³⁹ Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddin eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, thk. Müvaffak Abdullah (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1407), 210; Ebû'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, thk. Abdülazîz b. Sâlih Tüyân (Riyad: Mektebetü Azvâi's-Selef, 2000), 1/141-142.; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, thk. İbrâhîm Ramadân (Beyrut: Dâru'l-ma'rîfe, 2010), 2/550.

⁴⁰ Bazı kaynaklarda İsferâyînî'nin, kerâmeti kökten reddettiği aktarılsa da o, kerâmeti reddetmemiş, mucize cinsinden olmayan olaylarla sınırlandırmıştır. Bkz. Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Matba'atü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964), 2/315.

⁴¹ el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkillânî, *Kitâbü'l-Beyân 'ani'l-fark beyne'l-mu'cizat ve'l-kerâmât ve'l-heyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'n-nârencât*, thk. Richard J. McCarthy (Beyrut: el-Mektebetü's-şarkıyye, 1958), 5.

⁴² Bâkillânî, bazı Mağribli ashâbın Kayrevânî'nin kerâmet kökten reddettiğini naklettikten sonra bunun doğru olmadığını, onun mucize cinsinden kerâmetlere karşı çıktığını ifade eder. Bkz.: Bâkillânî, *Kitâbü'l-Beyân*, 5.

⁴³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 565.

eder.⁴⁴ Kerâmeti sınırlı olaylara hasreden bu görüşün, kerâmeti tümüyle reddedenlerin gerekçe olarak öne sürdükleri kerâmet ve mucize arasında farklılık kalmaması yönündeki endişelerini bertaraf edici ve uzlaştırıcı bir görüş olduğu söylenebilir.

İslam düşünürlerinin kâhir ekseriyetine göre kerâmet ile mucize arasında olayın cinsi açısından bir fark söz konusu değildir. Mucize cinsinden olsun ya da olmasın hârikülâde her olay Allah'ın veli kullarından zuhur edebilir.⁴⁵ Kerâmeti kabul edenler vukuuyla alakalı örnekler zikrederler. Kuru (ya da meyve mevsiminde olmayan) hurma ağacını sallayan Hz. Meryem'e olgun meyvelerin düşmesi,⁴⁶ Hz. Meryem'in ilişkiye girmeden hamile kalması,⁴⁷ Hz. Meryem'in meyveyle rızıklandırılması,⁴⁸ Ashâb-ı Kehf'in mağarada 309 yıl kalması,⁴⁹ ilim sahibi birinin Sebe kraliçesi Belkıs'ın tahtını Hz. Süleyman'a göz açıp kapatıncaya kadar getirmesi⁵⁰ Kur'an'dan getirilen örneklerin başında yer alır. Râhib Cüreyç'in söylemesiyle çocuğun konuşması⁵¹ ve mağarada mahsur kalan üç arkadaşın kıssası⁵² ise hadislerden örneklerdir. Ayrıca sahabe, tâbiün ve sonraki nesillerden şahsiyetlerden kerâmet örnekleri bu hususta delil olarak zikredilir.⁵³

Sûfiler, kerâmetin imkânına ve vukuuna inanmayı imânın bir esası olarak görürler. Nitekim Serrâc'ın nakline göre imanın dört rûknünün var olduğunu söyleyen ilk sûfilerden İbn Sâlim (ö. 297/909), bunlardan birinin Allah'ın kudretine iman olduğunu söyler. Ona göre Allah'ın kudretine iman, doğuda olan birinin Allah'ın ihsan ettiği kerâmetle ansızın batıya gitmesinin imkân ve cevâzına iman etmektir.⁵⁴ Kuşeyrî, kerâmeti hem akli hem şer'i imkân çerçevesinde değerlendirir. Çünkü kerâmetin gerçekleşmesi herhangi bir asılla çelişmediğinden akıl bunu mümkün görür. Öyleyse Allah, bir velinin elinden kerâmeti izhâr edebilir. Allah'ın, "kudret" sıfatı çerçevesinde kerâmeti izhâr edebilmesi bir gerekliliktir. Kimse onu bundan alıkoymamaz.⁵⁵

Sonuç olarak İslâm düşüncesinde kerâmetin imkânı ve vukuu genel anlamda kabul edilmiştir. Kerâmet olarak zuhur edebilecek olayların türü hususunda tartışmalar mevcutsa da kerâmetin mucize türü olaylardan da olabileceği genel kabul görmüştür. Buna göre kerâmeti mucizeden ayıran en temel fark, birinin peygamberden diğerinin sâlih insanlardan zuhur etmesidir. İslam hukukçularının çoğunluğunun da bu görüşe sahip olduklarını ele aldıkları meselelerden öğrenmekteyiz. Zira fûru-u fıkıh literatüründe peygamber mucizesi türünden bir yığın kerâmet meselesi bulunmaktadır.⁵⁶

⁴⁴ İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, 1/141-143.

⁴⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 353-354; 'Alî b. İsmâ'îl el-Ebyârî, *et-Taḥkîk ve'l-beyân fi şerḥi'l-Burhân fi usûli'l-fıkḥ*, thk. 'Alî b. 'Abdurrahman el-Cezâ'îri (Kuveyt: Dâru'd-ḍiyâ', 2013), 2: 636-640.; Muhammed Emîn b. Ömer b. ed-Dimaşki İbn Âbidîn, *Mecmû'atü Resâli İbn 'Âbidîn* (by.: yy., ts.), 2/293-295..

⁴⁶ Meryem: 19/25.

⁴⁷ Meryem: 19/20.

⁴⁸ Âl-i İmrân: 3/37.

⁴⁹ Kehf: 18/25.

⁵⁰ Lokmân: 31/40.

⁵¹ Buhârî, "Enbiyâ", 48; "Mezâlim", 35; Müslim, "Birr", 7.

⁵² Buhârî, "Enbiyâ", 50; "Büyü", 98; "İcâre", 12; "Hars", 13; "Edeb", 5; Müslim, "Zikr", 100.

⁵³ İlgili örnekler için bkz.: Serrâc, *el-Lüma'*, 391-392, 396-405.; Ebü'l-Berekât Ahmet b. Mahmûd en-Nesefî, *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd*, thk. Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2012), 268-272.

⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, 390.

⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 353.

⁵⁶ Bazı örnekler için bkz.: Halil Kılıç, *İslam Hukuk Düşüncesinde Farazi Fıkıh* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 326, 332, 339, 340, 344, 345, 346, 349, 350, 357, 366, 373, 394.

3. Fikhî Hükümlere Etkisi Açısından Kerâmet

Kerâmetin fikhî hükümlere etkisi üç açıdan değerlendirilebilir. İlk kerâmetin ispat hukuku açısından taşıdığı değeri ele alacağız. Bundan, kerametın ispat vasıtası olarak kullanılıp kullanılmayacağını kastediyoruz. İkinci olarak kerametın farz ve haram gibi teklifi hükmün ihdâsı ya da iptali için bir gerekçe oluşturup oluşturmayacağı konusu üzerinde duracağız. Son olarak kerametle gerçekleşmiş olağanüstü bir olayda olağan şer'î hükümlerin geçerliliği meselesini ele alacağız.

3.1. İspat Hukuku Açısından Keramet

Bir hakkın ispatında ya da bir meseleyle ilgili hükümde alışlagelmiş düzenin dışında hârikülâde bir olgu olarak kerâmet iddiası etkili değildir. Nitekim şer'î hükümler alışlagelmiş ve görünürdeki vakiya göre vazedilmiştir.⁵⁷ İspatı güç bir iddia dikkate alınarak zahirî ve alışlagelmiş olaylara farklı bir hüküm verilemez. Aksi durumda hükümler uygulanamaz ve insanlar şer'î hükümlerden kaçmak için bu tür beyanata tevessül edebilirler. Böylece toplumun hukuka olan güveni zedelenir ve adaletin temini güçleşir hata imkânsızlaşır. Hâkim/yargıç, bu türden beyanata ya da kendisine zuhur eden keşflere itimat ederek bir hakkın ispatını sağlayamaz.

Serahsî'den (ö. 483/1090) nakledilen şu mesele bu hususa örnek teşkil eder: Serahsî, boşanma şahitliğiyle ilgili olarak iki şahitten biri, bir kimsenin, karısını Kurban Bayramı günü Mekke'de, diğeri bu kimsenin aynı gün Kûfe'de boşadığına şahitlik etmesini ele alır. Serahsî, bu durumda her iki şahitliğin de geçersiz olduğunu söyler. Çünkü şahitlerden birinin yalan söylediği kesindir. Serahsî iki şahitliğin geçerli olabileceği yönünde "Kerâmeti olan veliden böyle bir şey gerçekleşebilir" şeklinde bir itirazın dikkate alınmayacağını söyler ve bunu iki şekilde gerekçelendirir. Ona göre böyle bir veli boşanmışsa bunu inkâr etmez ki ispat için beyyineye (şahitlere) ihtiyaç duysun. Serahsî ayrıca şer'î hükümler zahire bina edileceğinden böyle bir gerekçenin kabul edilemeyeceğini söyler.⁵⁸ Görüldüğü üzere Serahsî, kerâmet olgusu üzerinden şer'î hükümlerin olağan işleyişinin değişmeyeceğini söylemiştir. Heytemî (ö. 974/1567), Cemel (ö. 1204/1790) ve Büceyrimî (ö. 1221/1806) gibi Şâfiî fakihleri de kerâmetin imkânı üzerine şer'î hükümlerin bina edilemeyeceğini vurgularlar.⁵⁹

İbn Rüşd (ö. 520/1126) ise şöyle bir meseleyi ele alır: Bir hâkim hukukî bir konuda adaletle bilinen iki şahidi dinler. Hâkim rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve Hz. Peygamber ona "bunların şahitliğiyle hüküm verme! Çünkü bu şahitlik geçersizdir." der. İbn Rüşd emir ve nehiy ya da müjde veya korkutma içeren bu tür rüyaların dikkate alınmayacağını söyler. Zira bu durumda şeriatın kurallarından birinin ihlali söz konusudur. İbn Rüşd, Hz. Ebûbekir'in gördüğü bir rüyadan dolayı bir adamın ölümünden sonra vasiyetini infâz etmesinin bu hususta bir delil olmayacağını söyler.

⁵⁷ Nitekim İmam Şâfiî, "الأحكام على الظاهر والله ولي المغيّب" / (şer'î) hükümler görünür olana göredir, gayb ise yalnızca Allah'ın bilgisindedir" diyerek davalık konularda Hz. Peygamber'in dahi gayba göre hüküm verme yetkisinin bulunmadığını ifade eder. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rıf'at Fevzî (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2001), 5/245. Ayrıca bkz.: Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1993), 1/28.

⁵⁸ Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsû't*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 6/276.

⁵⁹ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* (Mısır: Mektebetü Mustafâ Muhammed, 1357/1983), 4/12; Süleymân b. Ömer el-Uceylî el-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec* (Beyrut: Daru İhyâit-turâsî'l-arabi, ts.), 2/378; Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî, *Tuhfetü'l-hâbib 'alâ şerhi'l-Hatîb* (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 1996), 3/104.

Çünkü Hz. Ebubekir'in, bu hükmü vârislerin rızasına binaen vermiş olma ihtimali vardır.⁶⁰

İspat hukuku açısından kerâmet iddiasının dikkate alınamayacağına yönelik Şâfiî mezhebine ait kaynaklarda şu mesele zikredilir: Bir kimse ölmüş biri yerine hac veya umre yapmak üzere isticâr edilirse, hac yaptığına yönelik beyanı esas alınır ve yemin etmesine gerek yoktur. Ancak bu kimsenin, hac zamanı farklı bir bölgede görülmesi durumunda bu beyanı dikkate alınmaz. Bu kimse keramet imkânına sahip bir veli olsa bile beyanı dikkate alınmaz. Çünkü hârikulâdelere itibar edilmez.⁶¹

Farklı mezheplere ait kaynaklarda yer alan bu bilgiler dikkate alındığında ispat hukuku açısından kerâmet iddiasının geçersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kerâmetin vukuu imkân dâhilinde olsa da bir hakkın ispatında söz konusu imkân iddiası dikkate alınmaz. Şer'î hükümler olağan vakalar üzerinden değerlendirilmelidir. Aksi bir anlayış hukuku işlevsiz kılmaya ve hakların zayi olmasına neden olur.

3.2. Teklifi Hükmün İhdâsı ve İptali Açısından Kerâmet

Kerâmetin farz ve haram gibi teklifi hükümleri ihdâsı ya da iptali yönündeki etkisi ayrıca önemli bir husustur. Kerâmet ile bir farzın ihdâsı ya da iptali söz konusu olmayacağı gibi haramın helale ya da helalin harama dönüşmesi de mümkün değildir. Gazzâlî, tasavvuf iddiasında bulunan bazı kesimlerin Allah katında ulaştıkları dereceden ötürü kendilerinden namazın sakıt; içki içmenin, günah işlemenin ve devlet malını yemenin helal olduğu yönündeki iddialarının asla kabul edilemeyeceğini söyler. Ona göre bu iddiada bulunanların dine verdiği zarar, kâfirlerin verdiği zarardan daha büyüktür. Çünkü bu iddia kapanması mümkün olmayan ibâha kapısının açılmasına neden olur. Öyle ki bu iddianın vereceği zarar, mutlak anlamda ibâha görüşünün oluşturacağı zarardan daha büyüktür. Nitekim mutlak anlamda ibâhayı savunanların küfrü çok açık olduğu için Müslümanlar onların görüşlerini dinlemekten alikonabilir. Ancak mezkûr iddia, şer'î metaforların kullanılması suretiyle şeriatı kökten yıkma girişimidir. Bu iddia sahipleri teklifi hükümlerin genelliğini kendi derecesinden aşağıda olanlara tahsis etmiş hatta günah işlese de kendisinin batınî olarak bu günahlardan arınmış olduğunu zanneder. Böylece bu iddia, fâsıkların dinin hükümlerini çiğnemesine yol açar.⁶²

Şâtübî, mükâşefe gibi ispatı güç ve subjektif olan hârikulâde olayların şer'î hükümlerde dikkate alınmayacağını söyler.⁶³ Ayrıca mükâşefe ehli olanlar, mükâşefeye dayanarak zahir ve olağan hükümden başkasıyla hükmedemezler. Çünkü hârikulâdelere göre vazedilen şer'î hükümlerin bir kural altında zaptı mümkün olmadığından hiçbir mükellef bu hükümlere bağlı kalmazdı. Binaenaleyh her eylemin hukuka uygunluk ve uygunsuzluk imkânı mevcut olduğundan bir mükellefe kesin bir hükümde bulunma imkânı ortadan kalkmış olurdu. Bu, şeriatın temelinin üzerine kurulduğu maslahat prensibine aykırıdır. Toplumun belli bir bölümüne özel olması hasebiyle hârikulâde

⁶⁰ İbn Rüşd, *Mesâil*, 1/533; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/556.

⁶¹ Nuruddîn Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî, *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 6/91; Abdulhamîd eş-Şirvânî, *Hâşiyetü's-Şirvânî 'alâ Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc* (Mısır: Mektebetü Mustafa Muhammed, 1357), 7/71.

⁶² Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, *Fayşalü't-tefriqa beyne'l-İslâm ve'z-zendeke*, thk. Mahmud Bîcû (b.y.: y.y., 1993), 64-65; Muhammed Emin b. Ömer ed-Dimaşki İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 2003), 4/429.

⁶³ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/557.

olayların şer'î hükme esas kabul edilmesi, hukukun genellik ilkesi açısından da problem oluşturur.⁶⁴ Bu bakımdan hârikulâde olayların şer'î hükme dayanak kabul edilmesi, sûfilerin ayrı bir şeriata sahip oldukları zannının toplumda yaygınlık kazanmasına sebebiyet verir.⁶⁵ Şâtübî, hârikulâde ehlinin genel hükümden ayrı kendilerine özel hükümlerinin bulunduğu söyleminin bazı problemleri düşüncelere zemin hazırladığının da altını çizer. Nitekim ona göre bu söylem nedeniyle hârikulâde ehlinden aşırıya kaçanlar "ibâha mezhebine"⁶⁶ tabi olmuşlardır. Şâtübî, bütün bu nedenlerden ötürü hârikulâde ehlinin, meşrûun dışında fazladan bir hükme sahip olmalarının imkânsızlığı sonucuna varır.⁶⁷

Şâtübî kerâmetle olağan hükümlerin dışına çıkılamayacağını açıklarken bazı örnekler zikreder. Bir suyun gasp edilmiş ya da necis olduğu kendisine keşfolan bir kimse, bu bilgiyle amel edip teyemmüm edemez.⁶⁸ Kerâmetle ameli, azimet değil ruhsat kapsamında değerlendiren Şâtübî buna şöyle bir örnek verir: Bir kimse çöldeki bir ağacın yanına gider ve meyvesinden yemek ister. Ağaç konuşur ve ona "Ben sahibi olan bir ağacım. Benim meyvemî yemen haramdır." der. Ağacın bu şekilde konuşması, o meyvenin söz konusu kişiye haram olmasını gerektirmez. Ancak bu kimse dilerse ağacın konuşmasını dikkate alarak meyvesinden yemeyebilir. Bu durumda ağacın meyvesinden yememesi azimet değil bir ruhsattır.⁶⁹ Benzer şekilde bir kimse ava çıkar ve bir hayvanı avlamak ister. Hayvanın o kişiye "Ben sahipsiz bir av hayvanı değilim, benim sahibim falanca kişidir. Beni avlaman sana haramdır." demesi de haram edici bir delil niteliği taşımaz.⁷⁰

Kerâmet ile helal olan şey haram olmayacağı gibi haram olan şey de helal olmaz. Buna göre kerâmet göstermek için yenmesi haram olan yılan gibi hayvanların yenmesi caiz değildir.⁷¹ Bir kimse kerâmet göstermek adına şeriata haram kıldığını helal, helal kıldığını da haram kılamaz. Zira bu durumda hukuka olan güven sarsılır ve zahirî hükümler önemini kaybederek toplumda yozlaşmanın önu açılır. Keza kerâmet olgusu üzerinden herhangi bir farz ihdâs edilemez. Örneğin haccın vücûb şartlarından olan istitâat (hacca malî ve bedenî güç yetirebilme) olağan ve görünürdeki istitâattir. Bu bakımdan tay⁷² kerâmetine sahip olan birinin binek masrafına ihtiyaç duymaması ona haccı vacip kılmaz.⁷³ Bu kerâmetle hacceden birinin mikât sınırından ihrâmsız geçmesi

⁶⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/578.

⁶⁵ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/580-581.

⁶⁶ İbâhiyye, kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mubah gören kimselerdir. Bkz.: Hasan Onat, "İbâhiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/252-254.

⁶⁷ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/581.

⁶⁸ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/557.

⁶⁹ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/561-562.

⁷⁰ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/561.

⁷¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühhezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Mutî'î (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 20/310 (muhakkikin tamamladığı bölüm).

⁷² Tay, bir tasavvuf terimi olarak "uzak mesafenin bir anda aşılması veya uzun sürede yapılacak işlerin bir anda gerçekleşmesi" anlamına gelmektedir. Uzak bir yere bir anda gitmek, kısacık bir zaman diliminde çok uzun bir zaman yaşamak, aynı anda birden fazla yerde bulunmak gibi olağan üstü durumları bu kerâmet türleri içerisinde yer alır. Tay kerâmetinin varlığına delil olarak İsrâ ve Mirâc hâdiseleri, Hz. Süleymân'ın (a.s.) vezirinin (Âsaf b. Berahyâ) Belkûs'ın tahtını göz açıp kapatılacak derecede kısa bir sürede getirmesi ve Ashâb-ı KeHF hâdisesi zikredilmektedir. Bkz. M. Nedim Tan, "Tay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/582-583.

⁷³ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 4/12; Cemal, *Hâşiyetü'l-Cemel*, 2/378; Büceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb*, 3/104.

de caiz değildir.⁷⁴ Hârikulâde olaylar kulluk için gerekli hükümlerin ortadan kalkması için vazedilmiş bir sebep değildir. Bu nedenle kendisinden hârikulâde olaylar zuhur eden kişi, bu olayları ruhsat çerçevesinde değerlendirmeli; nefsinin tatmin etmek ve hukuka aykırı keyfi davranışlarda bulunmak için amaç edinmemelidir.⁷⁵

Kerâmet türü olayların hukukun işleyişini sekteye uğratamayacağını ve hükme esas kabul edilemeyeceğini Mâlikî fakihlerden İbnü'l-Hâc el-Kinâvî'nin (ö. 599/1203), kerâmet ehli bir zata olan itirazında bulmaktayız. Karâfî'nin (ö. 684/1285) naklettiği olay özetle şöyledir: Toplum içinde kerâmet ehli olarak bilinen Kâdî Abdurrahîm el-Beysânî (ö. 596/1200), Güneş'in hareketlerine mükâşefe yoluyla muttali olduğunu ve gökyüzünde zevâlin gerçekleştiğini iddia ederek Dünya'dan henüz görülmemiş zevâlden önce öğle namazını kılar. Bunun bir kerâmet olduğuna inanıldığı için de çevresindekiler bu duruma itiraz etmez. Bu hikâyeyi aktaran Karâfî, böyle bir iddiayla kılınan namazın sahîh olmayacağını, kerâmetin (hem kerâmet sahibi hem de toplum açısından) bağlayıcılığının bulunmadığını ve teklife sebep olmayacağını ifade eder. Çünkü böyle bir teklifin sıhhati için gerekli olan nass Hz. Peygamber'den rivayet edilmediği gibi bu konuda sahâbeden nakledilen bir bilgi de mevcut değildir. Karâfî, bu meselenin varacağı sonuçları göstermek açısından evliyadan birinin gökyüzüne çıkması ve yeryüzünde yaşayanlar için fecir atmadan bir saat önce gökyüzünde fecrin attığını hatta Güneş'in doğuşunu bile görebileceğini zikreder. Karâfî bu durumda olan velînin kendisinin dahi sabah namazını kılamayacağını çünkü ibadetler için yeryüzünden tespit edilen vaktin sebep kılındığını söyler.⁷⁶ Takiyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355) de benzer bir görüşü Ramazan hilâli üzerinden ifade eder. Ona göre hilâlin kerâmet yoluyla görülmesi Ramazan orucunun farz olmasına sebep olamaz.⁷⁷

Kerâmetin teklîfi hükme etkisi bağlamında tartışma konusu bir diğer mesele ise cennet nimetlerinden yiyip içilmesinin orucu bozup bozmayacağıdır. Meseleyle ilgili tartışma farklı rivayetleri bulunan şu hadise dayanmaktadır: Hz. Peygamber visâl⁷⁸ orucunu yasaklamıştır. Kendisinin visâl orucu tuttuğu hatırlatılınca Hz. Peygamber, “Ben sizden biri gibi değilim, (Rabbim tarafından) yedirilip içiriliyorum.” demiştir.⁷⁹ Hadiste geçen yedirilme ve içirilmeden kastın hakikî yedirme ve içirme mi olduğu ya da yedirilmiş ve içirilmiş gibi kuvvet verilmesinden mecâz mı olduğu hususu tartışılmıştır.⁸⁰ Visâl orucunu ele alan meşhur sûfi İbn Arabî (ö. 638/1240), visâl orucu tuttuğu sırada kendisine böyle bir kerâmetin verildiğini söyler.⁸¹ Anlaşılan o ki İbn Arabî cennet yiyeceklerinin kerâmetle yenmesinin orucu bozmayacağı kanaatindedir. Geç dönem Şâfiî fukahâsı da hadisteki ifadeyi hakikî anlama yorumlamış ve bu hususta Mâlikî fakih İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) görüşünü aktarmışlardır. Nakledildiğine göre İbnü'l-

⁷⁴ İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, 2/998; Ebü'l-'Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Fıkhu't-taşavvuf* (Beirut: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1993), 169.

⁷⁵ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/314.

⁷⁶ Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfî, *el-Yevâkîf fi 'ahkâmî'l-mevâkîf*, thk. Celâl Ali el-Cihânî (Amman: Dâru'n-Nûr, 2014), 118-119.

⁷⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Abdülkâfi Takiyyüddîn es-Sübkî, *Fetâvâ's-Sübkî* (Beirut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 1/210.

⁷⁸ Visâl orucu, iftar yapmadan peş peşe iki veya daha fazla gün oruç tutmaktır. Visâl orucunun Hz. Peygamber haricindekiler için mekrûh, haram veya mubâh olduğu tartışmalıdır. Bkz. Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhu* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/636.

⁷⁹ Buhârî, “Savm”, 49; Müslim, “Siyâm”, 59.

⁸⁰ Hadisin farklı rivayetleri ve yorumları hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mustafa Karabacak, “Visâl Orucu Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliği”, *Kilitbahir* 16 (18 Mart 2020), 95-120.

⁸¹ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 5/153.

Müneyyir Hz. Peygamber'in "Rabbim beni yedirip çıkarıyor" ifadesi üzerinden kerâmetle cennet yiyeceklerinden yemenin orucu bozmayacağı görüşündedir. Onlar, ilgili hadis hakikî yedirme ve içirme olarak anlayarak orucu bozan şeyin dünya nimetleri olduğunu, cennet yiyecekleri hakkında teklifi hükümler geçerli olmadığından orucu bozmadığını ifade ederler. Bu bakımdan cennet nimetlerinden yemek, dünyevi bir eylem değil – uhrevî- bir mükâfattır. Bu görüş sahipleri kerâmetin olağan hükmü iptal edemeyeceğini belirtirler (الكرامة لا تبطل العادة).⁸² Bu nedenle şakk-ı sadr olayında normal durumlarda kullanımı haram olan altın tas içerisinde Hz. Peygamber'in kalbi yıkanmıştır. Çünkü bunun haramlığı dünyalık altın kap kakac için geçerlidir.⁸³

İbnü'l-Müneyyir ve son dönem Şâfiî fakihlerin görüşü bu olmakla birlikte İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) çoğunluğun, hadisteki ifadenin yemiş içmiş gibi güç kazanmaktan veya Rabbine olan sevgisinin Hz. Peygamber'e yemeyi ve içmeyi unutturmaktan mecâz olduğu yönünde görüşe sahip olduğunu aktarır.⁸⁴ Rûyânî (ö. 502/1108), İbn Kudâme (ö. 620/1223), Râfi'î (ö. 623/1226) ve Nevevî (ö. 676/1277) sahih görüşün bu olduğunu söyler. Çünkü onlara göre –cennet ya da dünya yiyecekleri fark etmeksizin- hakikî anlamda bir yeme ve içme durumunda visâl orucundan söz edilemez.⁸⁵ Bu görüşten hareketle fukahânın çoğunluğunun cennet yiyecekleri dahi olsa her türlü yeme ve içmeden orucun bozulacağı görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.

Gaybî bilgiyi kesinliğine göre değerlendiren Şâtübî, bu bilgiyle amel hususunda peygamber olan ve olmayanları ayrı değerlendirir. Ona göre, hârikulâde bir şekilde mükâşefe ile elde edilen bilgiyle amel etmek peygamberlere özeldir.⁸⁶ Nitekim peygamberlerin bilgisi kesinlik içermesi bakımından diğerlerinden farklıdır. Ona göre Hz. Hızır'ın yaptığı eylemler bu kâbildendir. Çünkü Hz. Hızır'ın "Bunu kendi isteğimle, keyfi olarak yapmadım"⁸⁷ demesinden anlaşılan kendisinin bir peygamber olduğudur. Bir peygamberin vahyin gerektirdiği şekilde hükmetmesi câizdir ve bir problem oluşturmaz.⁸⁸ Ayrıca onun şeriatında böyle bir hüküm varsa da bu bizim şeriatımızla neshedilmiştir.⁸⁹ Nitekim Hz. Peygamber de vahiyle kendisine bildirilmesine rağmen zahiri bilgiyle amel etmiştir. O, bilmesine rağmen münafıkların zahirine göre hüküm vermiştir.⁹⁰ Şâtübî, evliyanın hârikulâde olarak edindiği bilgiyi ise kesin değil ihtimalî bilgi kapsamında değerlendirir. Çünkü bu bilginin şeytanın vesvesesi ve kandırmacası olması imkân dâhilinde olup kerâmet olmama ihtimali mevcuttur.⁹¹ Bu bakımdan veli, gâipten edindiği her bilgiyle amel edemez. Şâtübî bu tür bilgiyi de iki kısma ayırır.

⁸² Kaynaklarda İbnü'l-Müneyyir'den alıntılanan bu ifade hadis şerhlerinde العيادة şeklinde yer almaktadır. Bkz. Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahihi'l-Buḥârî* (Beyrut: Dâru'l-ma'rîfe, 1379), 3/244. Ancak bu ifade Şâfiî fıkıh kaynaklarında العيادة şeklinde aktarılmıştır.

⁸³ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 3/244; Şebrâmelîsi, *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc*, 3/166; Şirvânî, *Hâşiyetü'ş-Şirvânî*, 3/400; Büceyrimî, *Tuhfetü'l-ḥabîb*, 2/73.

⁸⁴ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 3/166.

⁸⁵ Ebû'l-Mehâsin Abdulvâhid b. İsmâ'il er-Rûyânî, *Baḥru'l-mezheb fi fîrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Tânk Fethî es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 3/303; Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008), 2/475; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/401.

⁸⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/559-560.

⁸⁷ El-Kehf 18: 82. وما فعلته عن أمري

⁸⁸ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/582. Şâtübî buna gördüğü rüya üzerine Hz. İbrahim'in (sav), oğlu Hz. İsmail'i (sav) kesme emrini yerine getirmeye çalışmasını örnek verir. Bkz. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/566-567.

⁸⁹ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/559-560.

⁹⁰ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/560, 581-582.

⁹¹ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/560.

Birincisi kendisiyle amel edilmesi şeriatın zahirine aykırı olan bilgiler olup bununla katiyen amel edilemez. İkincisi kendisiyle amel edilmesi şeriatın zahirine hiçbir şekilde aykırı olmayan ya da görünüşte aykırı olsa da üzerine düşünüldüğünde şeriatla denetlenebilir bilgilerdir. Şâtübî bu bilgilerle amel edilebileceği görüşündedir.⁹² Şeriatın yerleşik hükümlerine aykırı olması nedeniyle amel edilmesi mümkün olmayan bilgiye Hz. Hızır kıssasını örnek veren Şâtübî, bu kıssanın bizim şeriatımız açısından uygulamaya esas kabul edilmesinin mümkün olmadığını söyler.⁹³ Binâenaleyh İslam milletinde bir veli veya peygamber olmayan biri, kâfir tabiatına sahip hiçbir zaman iman etmeyeceğini ve büyüdüğünde ebeveynine zulüm ve küfürle cefa çektireceğini bilse bile buluşa ermemiş bir çocuğu öldüremez. Bu hususta gaybi bir izne sahipse bile bunu yapamaz. Çünkü şeriatın emir ve nehiyleri kesin tarzda belirtilmiştir.⁹⁴

Kerâmet ile farzın, helâlin ve haramın ihdâsı söz konusu olmasa da ibâha alanında kerametle amel edilebilir. Nitekim Şâtübî kerâmetin bir türü olan mükâşefe ile amelin, şer'î bir kurala aykırı olmamak kaydıyla mubâh olan eylemlerde mümkün olduğunu söyler. Ancak bu durumda ibâha alanı aşılamaz. Buna göre kendisine kötülük yapılması yönünde bir durum kendisine keşfolan kimsenin tedbir alması caizdir. Ancak bu tedbir şer'î çerçevede alınmalı, gayr-i meşrû yollara tevessül edilmemelidir.⁹⁵ Şâtübî yukarıdaki ağacın konuşması örneğini ibâha alanı içerisinde değerlendirir. Söz konusu örnekteki kimsenin ağacın konuşmasını dikkate alarak meyvesinden yememesi mubâhtır. Bu durumdaki kimse iki helalden birini tercih etmiş olur. Söz konusu tercih şer'î bir kuralı çiğnemek anlamına gelmemektedir.⁹⁶

Şâtübî şer'î hükümlerin geçerliliğinde kerâmetin imkânının dikkate alınmayacağını söylese de bu konuda çok net olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim o, olağan sebeplere tevessül etmenin gerekliliğini ele aldığı yerde kerâmet ehli için kerâmetin olağan sebep olabileceğini söyler. Örneğin o, yırtıcı hayvanlarla dolu bir bölgeye ya da yanında yiyecek bulundurmadan çöle girmenin kerâmet sahibi bazı insanlar için tehlikeye atılmak anlamına gelmeyeceğini söyler. Çünkü onlar açısından sebeplerin varlığı ve yokluğu arasında fark yoktur. Onlar yalnızca Allah'a itimat ettiklerinden hiçbir mahlûktan çekinmezler. Azıksız çöle girdiklerinde ya da yırtıcı hayvana yaklaştıklarında öleceklerini bilselerdi bu durum onlar için tehlikeye atılmak olurdu.⁹⁷ Şâtübî'nin verdiği bir diğer örneğe göre bir kişi azıksız hacca giderse Allah onu beklenmedik şekilde rızıklandırır. Bu olağan bir rızıklandırma olabileceği gibi gökten indirme ve yerden çıkarma gibi hârikulâde de olabilir. Bu hârikulâdeleri ehli olanlar bilirler. Öyleyse böyle bir kimse sebeplere tutunmamış sayılmaz. Bu sebepler garip de olsa sebep konumundadır.⁹⁸

Görüldüğü üzere Şâtübî, kerâmet sahibi bazı kimseler için kerâmetin şer'î hükmü değiştirebileceğini düşünmektedir. Verdiği örneklerle bakıldığında Şâtübî, kul hakkı ihlâlinin söz konusu olmadığı durumlara münhasıran kerâmetle ameli kabul etmiştir. Ne var ki kul hakkı ihlâli söz konusu olmamasına rağmen mükâşefe ile necisliği yönünde

⁹² Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/582.

⁹³ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/559-560.

⁹⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/582.

⁹⁵ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/562.

⁹⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/561-562.

⁹⁷ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/578.

⁹⁸ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/186.

bilgi sahibi olunan suyun bulunması durumunda teyemmüme cevaz vermemesinin bu görüşüyle çatıştığı da açıktır. Muhtemelen o, teyemmüm örneğinde cevâz hükmünü şer'î bir kurala aykırı bulmuş; ancak azıksız çöle girme ve yırtıcı hayvana yaklaşma örneklerindeki cevâzın şer'î kurallarla çatışmadığını düşünmüştür.

Kerâmetin imkânı üzerinden bir farzın ihdâsının söz konusu olmaması, hârikulâde olayın gerçekleşmesinden öncedir. Gerçekleşen hârikulâde olaylara ise itibar edilir. Örneğin bir kimsenin, ima ile namaz kılan imamın rükû ve secde gibi intikallerine mükâşefe ile vâkıf olması halinde ona tabi olması caizdir. Çünkü hârikulâde olaylar, gerçekleşmeden önce itibara alınmasa da gerçekleştikten sonra dikkate alınır. Örneğin bir kimse, olağan bir şekilde hacca gitme imkânı bulmadığı sürece kerâmet yoluyla gitme imkânının bulunması ona haccı vâcip yapmaz. Ancak kerâmetle hacca gitmesi durumunda haccin farziyeti bu kimseden kalkar.⁹⁹ Nitekim asıl olan hacca gitmek olup bunun olağan şekilde olması ile su üzerinde yürümek ya da uçmak gibi kerâmetlerle gerçekleşmesi arasında fark yoktur.¹⁰⁰ Bu mesele parası olmadığı halde borçlanarak kendisine henüz farz olmayan hacca giden kişinin durumuna benzer. Bilindiği üzere bu kimseden haccin eda farziyeti kalkmaktadır.

Gerçekleşen harikulâdelerin hukukî açıdan dikkate alınması subjektiflikten çıkıp objektiflik kazanmasıyla açıklanabilir. Bu durumda gerçekleşme imkânı üzerine hüküm bina edilmemiş, objektif olarak gerçekleşmiş bir olaya hukukî netice terettüp etmiştir. Bazı fıkıh kaynaklarında cenazenin kendi kendini kefenlemesi ve kabrini kazması gibi kerâmet türü olayların Müslümanlardan sorumluluğu kaldıracağına yer verilmiştir. İlgili kaynaklarda bu hükmün nedeni, asıl olanın taabbudî nitelik taşımayan bu eylemlerin gerçekleşmesi olduğu, nasıl gerçekleştiğinin bir öneminin bulunmaması ile açıklanmaktadır.¹⁰¹ Buna göre kerâmetin imkânı şer'î hükmün ihdâsına ya da iptaline etki etmese de vukuu halinde olağan hâdiselerden farkı kalmamaktadır.

3.3. Şer'î Hükme Sahip Olması Açısından

Kerâmet olarak vuku bulan olayın gerçekleşmesinde kerâmet sahibinin etkisi yoktur. Kerâmet Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğundan kerâmet sahibinin onu engellemeye gücü yetmeyeceği gibi o, dilediği zaman keramet gösterme gücüne de sahip değildir. Durum böyle olunca hârikulâde engellenemez bir olay hakkında şer'î hükmün var olup olmadığı problemi ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile bu tür olayların hukukun müdahale alanına girip girmediği meselesi irdelenmesi gereken bir konudur. Şâtîbî söz konusu problemi detaylı bir şekilde şöyle özetler: "Hârikulâdeler Allah'ın elinde olup dilediği kişiye bunu gösterebilir. Sevinç, üzüntü, delilik ve acı çekmede olduğu gibi kerâmetin gerçekleşmesi insanın elinde olmadığından istemediği halde bunu yaşar. Öyleyse bu duygularda olduğu gibi başkasına zarar verse bile şeriatın kerâmetle ilgili bir hükmünün olmaması gerekir. Onların yaşadığı bu durum bir malı itlaf eden ya da birini öldüren veya şarap içen delinin durumuna benzer. Hârikulâdeler yaşayan kimselerin mükâşefe halinde namazlarını geciktirmeleri, söz verip ifa etmemeleri, başkalarının mahremlerine muttali olmaları vb. durumları yaşadıkları nakledilir. Onlar, isteseler de

⁹⁹ Şebrâmelîsî, *Hâşiyeye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc*, 3/298; Şirvânî, *Hâşiyetü'ş-Şirvânî*, 2/173; Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel*, 1/523.

¹⁰⁰ Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, thk. Seyyid İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2011), 143.

¹⁰¹ Şebrâmelîsî, *Hâşiyeye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc*, 2/441; Şirvânî, *Hâşiyetü'ş-Şirvânî*, 3/98.

istememeseler de yaşayacakları bu tür durumlarda şer'î hükümlere nasıl bağlı olabilirler?"¹⁰²

Şâtübî, hârikulâde olayların gerçekleşmesinde insan gücünün etkisi söz konusu olmasa da insan gücünün, müsebbeb konumundaki hârikulâde olayın sebebine taalluk ettiğini belirtir. Mükellefin emir ve nehiyle muhataplığı bu sebeplerden kaynaklanır. Hârikulâde olayların da aralarında bulunduğu müsebbebler ise Allah'ın yaratmasıyla olsa da sebeplerden meydana gelen müsebbeblerin hükmü mükellefe nispet edilir. Öyleyse müsebbeb konumundaki hârikulâdeler teklifi sebeplerden kaynaklanır. Nitekim hârikulâdeler, sünnete bağlılığın derecesine göre gerçekleşir. Hârikulâdeler bu hususta olağan olaylarla aynıdır. Durum böyle olunca hârikulâdelerdeki doğruluk ve eğrilik (şer'î hükme uyumluluğu ve uyumsuzluğu) mükellefin yaşam biçimine bağlıdır. Binaenaleyh teklifi hüküm, öncülleri cihetiyle hârikulâdelere taalluk eder ve bu tür olaylar şer'î bakışın dışında kalmaz. Hastalık ve delilik gibi durumlar ise böyle değildir. Sarhoşlukta olduğu gibi hastalığa ve deliliğe mükellefin bir çabasının sebep olduğunu varsayarsak o zaman sorumluluk da mükellefe ait olur. Sonuç olarak şeriat hârikulâde olan ve olmayan bütün durumlara hükmeder ve bunlardan hiçbirisi şeriatın dışında kalmaz. Bu nedenle kıyamete kadar gerçekleşecek hârikulâdeler olağan olaylar gibi şer'î hükümlere arz edilerek kabul ya da reddedilir.¹⁰³ Mükâsefe yoluyla yabancı bir kadının avret mahalline bakılması, eşyle ilişkiye giren birinin seyredilmesi, yabancı bir kadının karnındaki bebeğe bakılırken kadına bakılması, gâipten "Ben senin Rabbinim, sana haramları helal kıldım" şeklinde gelen sesin dikkate alınması gibi şeriata aykırı durumlar kabul edilmeyen cinstendir.¹⁰⁴

Görüldüğü üzere Şâtübî, kerâmetin kişiden bağımsız olarak gerçekleşmesinin teklifi hükmün yönelmesine engel olarak görmemektedir. O, kerâmetin kişiye nispet edilmesini teklifin varlığı ve kerâmet olarak vuku bulan olayın hükmünün bulunması için yeterli saymaktadır. Kerâmet bu yönüyle delilik ve hastalık gibi insan iradesi dışında gerçekleşen olaylardan ayrılmaktadır. Kerâmetin Allah'ın bir lütfu olması şer'î hükümden yoksun olmasını mücip bir gerekçe değildir. Fakîhlerin "vukuu mümkün her hâdisenin şer'î bir hükmü mevcuttur" şeklindeki ifadesi¹⁰⁵ hârikulâde olayları da kapsar. Bu bakımdan zâhirî ve olağan olaylara ait hükümlerde olduğu gibi kerâmet gibi bâtinî olayların hükmünde de şeriat yegâne merci kaynağıdır. Hiçbir şekilde gaybî ve hârikulâde olaylar şeriatın hükümlerini değiştiremez. Bilakis bunların hükümlerini yine şeriat belirler.¹⁰⁶ Şer'î hükümler belli bir zümreye özel olmayıp her mükellefi kuşatıcı nitelikte olduğundan¹⁰⁷ bir hâdisenin kerâmet olarak zuhur etmesi, mükellefin hukuksuz davranışlarına meşrû nitelik kazandırmaz. Şeriatın belirlediği emir ve yasakların varlığı karşısında keşf ve kerâmet gibi gaybî ve subjektif olgular dikkat alınmaz.¹⁰⁸ Aslında bu hususu, kerâmetin Hz. Peygamber'e ittibâ etmenin bir sonucu ve semeresi olarak telakki edilmesinin tabii neticesi olarak görmek de mümkündür. Bir olay, şâri' olarak Hz. Peygamber'e ittibanın semeresi olarak vücûda geliyorsa şeriatın hükmünden de yoksun

¹⁰² Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/565.

¹⁰³ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/565-567.

¹⁰⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/567.

¹⁰⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âli Ruknüddin Abdülmelik b. Abdullâh Cüveynî, *Ğıyâşü'l-ümem fi iltiyâşî' z-zülem*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Kahire: el-Mektebetü'l-Kübrâ, 1401), 432. أن الشريعة تشمل كل واقعة ممكنة.

¹⁰⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/563.

¹⁰⁷ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/536,539.

¹⁰⁸ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/557-561.

olmaması gerekir.

Sonuç

İnsanoğlu fıtratı itibarıyla harikulade olaylara her zaman ilgi duymuştur. Peygamberlerden mucize göstermeleri istenmesi bu ilginin bir tezâhürüdür. İslam düşüncesinde kerâmet, peygamber mucizelerinin bir uzantısı olarak telakki edilmiştir. İmkânı, vukuu ve sınırı hususunda görüş ayrılıkları mevcutsa da kâhir ekseriyete göre kerâmet aklen ve şer'an mümkün ve vâkidir. Ayrıca kerâmetin mucizelerle aynı türden olabileceği genel kabul görmüştür. Keramet türü olaylar daha çok tasavvuf erbabi tarafından nakledilmiş ve onlardan bazıları kerâmete itikadî bir boyut kazandırmıştır. Başta ilhâm ve keşf gibi bilgi mahiyetliler olmak üzere kerâmet türü olaylarla amel etmeleri nedeniyle tasavvufçular, fukahâ tarafından eleştirilmiştir.

Fukahâ, kerâmetin şer'î hükümlere etkisini müstakil başlık altında ele almamışlar, farklı fûrû meselelerini zikrettikleri yerlerde konuya değinmişlerdir. Fıkhî hükümlere etkisi bağlamında kerâmet olgusunun imkân ve vukûu olmak üzere iki açıdan tahlil edilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Kerametın imkânına dayanılarak bir hakkın ispatı veya bir farzın ya da haramın oluşması söz konusu değildir. Çünkü kerâmetin gerçekleşmesi mümkünse de insanın elinde değildir. Kerâmetin imkânının dikkate alınması hukukun objektifliğine aykırıdır. Bu bakımdan kerâmete dayanılarak verilen hükmün hakka ve hakikate uygunluğu risk altındadır. Ancak kerâmetle amel konusu ibâha alanıyla sınırlıdır. Bu bakımdan kerâmet sahibi, şer'î bir kural ya da hükümle çelişmediği sürece subjektif bir delil olarak kerâmeti dikkate alabilir. Hem kerâmet sahibi hem de haricindekiler için kerâmetin hukukî bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Kerâmetin vukuu halinde ise olağan hâdiselerden farkı yoktur. Kerâmetin hârikulâde oluşu teklife engel değildir. Kerâmet sahibi şer'î hükümlere bağlı olarak hareket etmelidir. Bir olayın kerâmet olarak gerçekleşmiş olması hiç kimseye şer'î hükme aykırı hareket etme hakkı ve yetkisi vermemektedir. Bu bakımdan kerâmetin kabulünde şer'î hükme uygunluk temel kriterdir.

Sonuç olarak fukahânın kerâmetle ilgili meselelere değinmesinin başta belki de en önemli nedeni sûfilere fıkhî hükümlerin bağlayıcılığını hatırlatmaktır. Onlar, bazı sûfilerin başta "ehl-i bânın şeriatla mükellefiyetlerinin kalkacağı"na yönelik görüşleri olmak üzere aşırıya kaçan görüşlerine tepkisel bir tavır olarak kerâmet meselelerini ele almışlardır. Böylece fukahâ, ulaşılan manevi derecenin niteliği ne olursa olsun gerçekleşen kerâmetin fıkhî hükümlere bağlı olduğu mesajını vermiştir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça / References

Abdülcembar, Kadı Ebu'l-Hasan el-Esedâbâdî. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Mahmûd Muhammed Kasım. 20 Cilt. Kahire: by., ts.

Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay, 7. Basım, 2019.

Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379.

Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.

Bâkullânî, el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *Kitâbü'l-Beyân 'ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hiyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'n-nârencât*. thk. Richard J. McCarthy. Beyrut: el-Mektebetü's-şarkiyye, 1958.

Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. Ömer el-. *Tuhfetü'l-habîb 'alâ şerhi'l-Haţîb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996.

Cemel, Süleymân b. Ömer el-Uceylî el-. *Hâşiyetü'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-turasi'l-arabi, ts.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Kitâbü't-ta'rîfât*. thk. Âdil Enver Hadr. Beyrut: Dâru'l-marife, 2013.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Ruknüddîn Abdülmelik b. Abdullâh. *Ğıyâşü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Kahire: el-Mektebetü'l-Kübrâ, 1401.

Çift, Salih. "Birleşen ve Ayrışan Yönleriyle Tasavvufun Usûl-i Fıkıh, Kelâm, İslâm Felsefesi ile Olan İlişkisi". *İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi*. ed. İlyas Çelebi - Mehmet Bulgen. 411-454. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Dokgöz, Derviş. "Epistemolojik Açından Tasavvuf Fıkıh İlişkisi Rûhû'l-Beyân Tefsiri Özelinde". *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 5/1 (29 Mayıs 2021), 26-49.

Dursun, Akif. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. İstanbul: Nuh Yay., 2020.

Ebyârî, 'Alî b İsmâ'îl el-. *et-Taḥkîk ve'l-beyân fi şerhi'l-Burhân fi usûli'l-fıkh*. thk. 'Alî b. 'Abdurrahman el-Cezâ'îrî. 4 Cilt. Kuveyt: Dâru'd-điyâ', 1. Basım, 2013.

Emîn, Ahmed. *Zuhrü'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b Muhammed el-. *Fayşalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeke*. thk. Mahmud Bîcû. b.y.: y.y., 1993.

Haksever, Ahmet Cahid. *Günümüz Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: KDY Akademi, 2021.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. ed-Dımaşkî. *Mecnû'atü Resâili İbn 'Âbidin*. 2 Cilt. by.: yy., ts.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer ed-Dımaşkî. *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-Durri'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Ali Muhammed Muavvad. 14 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 2003.

İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa Muhammed, 1357/1983.

İbn Haldûn, Abdurrahmân. *Mukaddime*. by.: el-Matbaatü's-şerifiyye, ts.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahirî. *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrahim Nasr - Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1416.

- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1984.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Mesâilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd*. thk. Muhammed el-Habîb et-Teckânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî. *en-Nübüvvât*. thk. Abdülazîz b. Sâlih Tûyân. Riyad: Mektebetü Azvâi's-Selef, 2000.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî. *Fıkhü't-taşavvuf*. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1993.
- İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Fetâvâ İbni's-Salâh*. thk. Müvaffak Abdullah. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1407.
- Karabacak, Mustafa. "Visâl Orucu Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekligi". *Kilitbahir* 16 (18 Mart 2020), 95-120.
- Karâfi, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris el-. *el-Yevâkîf fi 'ahkâmi'l-mevâkîf*. thk. Celâl Ali el-Cihânî. Amman: Dâru'n-Nûr, 2014.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk el-Buhârî el-. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*. thk. Arthur John Arberry. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1994.
- Kılıç, Halil. *İslam Hukuk Düşüncesinde Farazî Fıkıh*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Koca, Ferhat. "İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsuru olarak Usûl-i Fıkhun Kelam, İslâm Felsefesi ve Tasavvufla İlişkisi". *İslâm Düşüncesinin Kurucu Unsurları: Usûl-i Fıkh, Kelâm, Tasavvuf ve İslâm Felsefesi*. ed. İlyas Çelebi. 167-281. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Köksal, İsmail. "Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999).
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdulhalîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf. Beyrut: Dâru's-Şa'b, 1989.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2008.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Ahmet b. Mahmûd en-. *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd*. thk. Muhammed Abdullah İsmail. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2012.
- Neşşâr, Ali Sâmî en-. *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Onat, Hasan. "İbâhiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/252-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özervarlı, M. Sait. "Hârikulâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâ'îl er-. *Bahru'l-mezheb fi furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Târik Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2009.
- Sadrüşşerî'a, Abdullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ts.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-. *el-Mebsû't*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-. *Uşûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, 1993.
- Serdar, Murat. "Ehl-i Sünnet İnançında Kerâmetin İmkân ve Vukû'u Problemi".

Bilimname 8/19 (2010), 25-45.

Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî es-. *el-Lüma'*. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l-kütübî'l-hadîse, 1960.

Şâfî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Üm*. thk. Rif'at Fevzî. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2001.

Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-. *el-İ'tişâm*. thk. Seyyid İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2011.

Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-. *el-Muvâfakât*. thk. İbrâhîm Ramadân. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2010.

Şebrâmellisî, Nuruddîn Ali b. Ali eş-. *Hâşiye 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Şirvânî, Abdulhamîd eş-. *Hâşiyetü's-Şirovânî 'alâ Tuhtetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa Muhammed, 1357.

Tabakoğlu, Ahmet. "Tasavvuf ve İktisat". *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf (Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu)*. 177-185, 1991.

Tâcüddîn es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed Tanahî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Kahire: Matba'atü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1964.

Takiyyüddîn es-Sübkî, Ebû'l-Hasen Ali b. Abdülkâfi. *Fetâva's-Sübkî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.

Tan, M. Nedim. "Tay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/582-583. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Uludağ, Süleyman. "Keramet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/265-268. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yaman, Ahmet. "Fakih ve Ahlâk - Fıkıh Etiği Üzerine Bazı Notlar-". *Usul İslam Araştırmaları* 26/26 (01 Temmuz 2016), 7-50.

Yaylalı, Davut. "İslâm Hukukunda Kazâî-Diyânî Hüküm Ayrımı". *Dinî Araştırmalar* 5/15 (2003), 29-36.

Yiğit, Mesut. "Tasavvuf Kelimesinin Kökeni ve Kaynağı Üzerine Bir Tahlil". *İslam Düşüncesi Araştırmaları III*. ed. Hasan Harmancı - İbrahim Yıldız. 207-223. Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.

Yiğit, Mesut. *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufi Unsurlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.

Zerrûk, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed el-Fâsî. *Qavâ'idü't-tasavvuf*. thk. Abdülmecîd Hayâlî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2005.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhu*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.